were of adults of various ages from 20–25 to 40–50. The vast majority of the individuals were male, only two possibly being female. The majority had bullet wounds, but some had other traumas and fractures. The cartridge cases collected in the pit are from German weapons meaning the individuals buried in this specific pit had been shot prior to 1944.

In the second stage of the investigation, a georadar survey was conducted but yielded no results. In accordance with the revised project, the street bypassed the mass burial pit and the registered site's entire territory.

Gintautas Vėlius

Algimanto apygardos štabo bunkerio Šimonių girioje tyrimai

Lietuvos pokario partizanų Algimanto apygardos štabo bunkeris, vadinamas Montės bunkeriu (vadas Antanas Starkus *Montė*), į NKVR įtrauktas kaip Lietuvos partizanų kovos ir žūties vieta (UK 25104) (Anykščių r., Svėdasų sen., Ertėjų kaimas). Vadavietė įrengta Šimonių girioje, Priegodo ežero V pakrantėje, 35 m į V nuo kranto. Bunkerio pagrindinės patalpos vietoje ne kartą buvo pastebėtos ženklios nesenų kasimo darbų žymės. Siekdamas ištirti ir užfiksuoti likusias nesuardytas bunkerio konstrukcijas, surinkti radinius, LGGRTC inicijavo bei užsakė archeologinius bunkerio tyrimus.

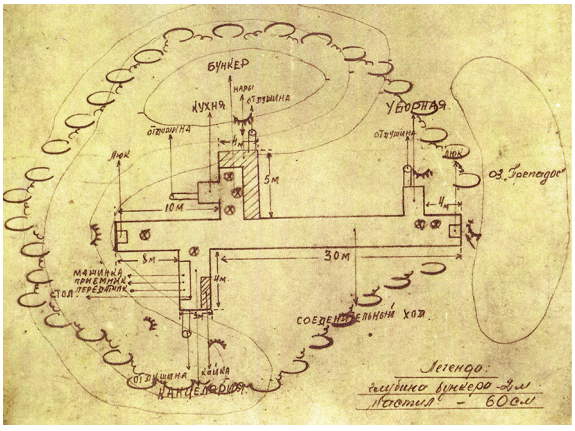

1 pav. Represinių struktūrų darbuotojų po puolimo sudaryta bunkerio schema (Genocido aukų muziejus, GEK8382, PF2099–55)

Fig. 1. A diagram of the bunker made by employees of the repressive organisations after the attack

1949 m. spalio 31 d. partizanas Balys Žukauskas *Princas* tardomas išdavė 3 Šimonių girioje buvusius bunkerius, tarp jų ir Montės. Tardymo protokole yra šio bunkerio apibūdinimas: *Montės bunkeris yra apie 4x5 metrų dydžio, apie 2 m aukščio, viduje išmuštas lentomis, yra gultai. Įėjimas į bunkerį du žingsniai nuo linijos, prie supuvusio pusės metro aukščio kelmo. Liukas užpilamas smėliu, dėžės pavidalo. Ant liuko paviršiaus užmesti sausuoliai. Per liuką reikia nusileisti kopėčiomis į 2 m gylį ir, einant tiesiai 15 m ilgio ir 1,5 m aukščio tuneliu patekti į bunkerį. Bunkeryje yra atsarginis 12–15 m ilgio išėjimas. Bunkeryje yra: kulkosvaidis, automatai, šautuvai, granatos ir „Algimanto" apygardos štabo reikmenys. Bunkerį skiria pertvara, vienoje pusėje įrengta virtuvė. Bunkerio viduje taip pat yra šulinys.* (*LYA*, f. K–1, a. 58, b. 35672/3, t. 2, p. 2–3).

Kitą dieną (lapkričio 1 d.) dešimtą valandą ryto Montės bunkeris buvo šturmuojamas. Kautynėse su MGB vidaus kariuomenės 298-ojo šaulių pulko 3-iojo bataliono kareivių pajėgomis žuvo 7 Algimanto apygardos partizanai: Algimanto apygardos vadas Antanas Starkus *Montė*, Algimanto apygardos štabo Jauniaus būrio vadas Julius Burneika, Algimanto apygardos

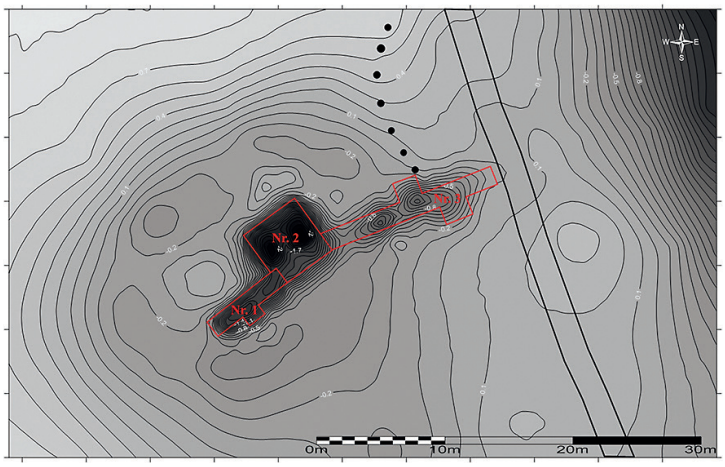

2 pav. Tyrimų situacijos schema. G. Vėliaus brėž.
Fig. 2. Situation plan of the investigation

štabo viršininkas Albinas Pajarskas *Bebas*, buvusio Kęstučio apygardos vado Henriko Danilevičiaus adjutantas Juozas Leškys, Algimanto apygardos vado adjutantas Aleksas Matelis *Audenis*, Žalgirio būrio partizanė Stasė Vigelytė, Žalgirio būrio partizanė Birutė Šniuolytė *Ida*.

Po vadavietės puolimo MGB surašytame akte įvykių eiga nušviečiama tik 2 sakiniais. Rašoma, kad partizanai į siūlymą sudėti ginklus ir pasiduoti atsakė ugnimi. Po susišaudymo bunkeris buvo užimtas, visi jame buvę partizanai nukauti. Žuvusių partizanų kūnų radimo vietos buvo sužymėtos represinių struktūrų darbuotojų po puolimo sudarytoje bunkerio schemoje (1 pav.) (Genocido aukų muziejus, GEK8382, PF2099–55). Vadavietėje aptikti 2 kulkosvaidžiai, 4 automatai, 4 pistoletai, 5 šautuvai, 2000 šovinių, 4 rankinės granatos, 1 prieštankinė mina, 2 spaudai, dokumentai, rašomoji mašinėlė, radijo imtuvas. Dėl nežinomų priežasčių žuvusiųjų kūnai buvo palikti bunkeryje. Pasinaudodami proga, vietos gyventojai naktį žuvusiųjų palaikus išsivežė ir palaidojo Adomynės kapinėse (Kupiškio r.).

Minėtoje po puolimo sudarytoje bunkerio schemoje pažymėta daugiau patalpų, nei tardomas paminėjo Balys Žukauskas *Princas*. Ties 10 m ilgio PV įėjimu nubraižyta 4x3 m dydžio patalpa pavadinta kanceliarija, ties ŠR įėjimu pažymėta apie 2x2 m dydžio patalpa pavadinta išviete (*уборная*). Pagal šią schemą ŠR įėjimas turėjo būti apie 26 m ilgio. Pagrindinė patalpa schemoje nubraižyta 5x4 m dydžio. Reljefe aiškiai buvo matoma jos vieta – iki 2 m gylio, iki 6x6 m dydžio stačiakampė įgriuva (2 pav.). Įėjimų į bunkerį vietose buvo iki 1 m gylio grioviai – reljefo pagilėjimai. Iki 7 m ilgio griovys fiksuotas pagrindinės bunkerio patalpos PV pusėje ir 14 m ilgio ŠR pusėje. Tačiau minėtoje schemoje pažymėtų dviejų patalpų (kanceliarija ir išvietė) vietose jokių reljefo įdubimų nepastebėta.

Akivaizdu, kad pagrindinė bunkerio patalpa ir įėjimų vietos buvo ne kartą atkasinėjamos. Tai liudijo jose buvusios duobės ir greta, už bunkerio ribų supilti išmesto grunto kauburiai bei pylimėliai. Du ypač ženklūs maždaug 3x2 m dydžio perkasimai fiksuoti pagrindinėje bunkerio patalpoje. Žymi dalis minėtų suardymų galėjo būti padaryti iš karto po puolimo

atkasinėjant žuvusių partizanų palaikus. Tačiau pastebėta ir visai neseniai paliktų iškasinėtų duobių.

PV įėjimo į bunkerį vietoje matuota 7x1,5 m dydžio ***perkasa 1***. Perkasos tyrimai parodė, kad šioje vietoje buvo įrengtas PV įėjimas į pagrindinę bunkerio patalpą – tunelis. Įėjimo būta 5,5 m ilgio, 80 cm pločio. Įėjimo sienos įrengtos už vertikalių iki 10 cm storio statramsčių užkišant horizontalias lentas, statramsčiai į įžemį neįgilinti. Grindys buvo taip pat lentinės: apie 20 cm pločio lentos klotos išilgai įėjimo erdvės ant skersinių 7–8 cm pločio sijų. PR įėjimo sienoje buvo įrengta 1,1x0,8 m dydžio niša su horizontalių lentų sienomis bei grindimis (3 pav.). Niša įrengta 35 cm aukščiau įėjimo grindų lygio. Nišos kampuose fiksuotos iki 8 cm skersmens vertikalių stulpų liekanos. Už jų turėjo būti užkištos horizontalios sienelių lentos. Ši įėjimo į bunkerį sienoje įrengta nedidelė niša, matyt, ir yra tai, ką represinių struktūrų darbuotojai bunkerio schemoje pažymėjo kaip 4x3 m dydžio kanceliariją. Tunelio landos konstrukcija, įėjimo aukštis ir gylis nuo tuometinio žemės paviršiaus lieka neaiškūs, kadangi viršutinė jo dalis, griovio kraštams eroduojant, sugriuvo į tuščią vidinę erdvę. Konstatuota, kad šio įėjimo į bunkerį grindų lygis buvo 20 cm aukščiau pagrindinės patalpos grindų.

3 pav. Perkasoje 3 PV įėjimo į bunkerį sienoje aptikta niša. G. Vėliaus nuotr.

Fig. 3. The niche discovered in the wall of the bunker's SW entrance in trench 3

4 pav. Perkasoje 2 atkasta suanglėjusi bunkerio PR sienelė, grindų sijos, keraminis šulinys. G. Vėliaus nuotr.

Fig. 4. The bunker's charred SE wall, floor beams, and ceramic well unearthed in trench 2

Sprendžiant iš perkasos 1 sienelių stratigrafijos, partizanai įrenginėdami bunkerį pasirinko vietą su natūralia dauba. Perkasos sienelėse buvo aiškiai matyti PV link žemėjantis pirminis reljefo paviršius ir storas, iki 35 cm, miškožemis po juo. Virš buvusio paviršiaus esantis užpiltas 20–30 cm storio švaraus smėlio sluoksnis, matyt, yra paskleistas kasant duobę pagrindinei bunkerio patalpai įrengti. Virš šio supilto smėlio sluoksnio spėjo susiformuoti kur kas plonesnis, tik iki 10 cm storio miškožemis.

Stačiakampė 5,3x5 m dydžio ***perkasa 2*** matuota pagrindinę bunkerio patalpą ženklinančios didžiausios įgriuvos vietoje. Ištyrus perkasą konstatuota, kad pagrindinė bunkerio

patalpa buvo kvadrato formos, 4,7x4,7 m dydžio, iš viso – 22,09 m^2. Lubų konstrukcija ir patalpos aukštis lieka neaiškūs, kadangi išliko tik iki 1,1 m sienelių aukščio. Patalpos sienos įrengtos už vertikalių statramsčių užkišant horizontalias 14 cm pločio, 2 cm storio lentas. Statramsčiai bukais nupjautais galais, iki 40 cm įkasti į įžemį. Iš viso palei bunkerio sienas aptikta 18 iki 15 cm skersmens stulpaviečių. Dalis patalpos grindų buvo lentinės. Lentos apie 20 cm pločio, suanglėjusios. Lentinės grindys fiksuotos tik bunkerio PR pusėje. Lentos klotos PR–ŠV kryptimi, statmenai bunkerio įėjimų krypčiai, ant skersinių iki 12 cm pločio, 4 cm storio sijų (4 pav.). Patalpos ŠV pusėje grindų lygyje aptikta įvairios paskirties įgilinimų. Du iš jų traktuotini kaip stulpų, rėmusių bunkerio lubų sijas, stulpavietės. Aptikti įgilinti molingi objektai sietini su patalpoje buvusios krosnies konstruktyvu.

Per 2 m nuo įėjimo bunkerio centro link aptiktas vertikaliai į 70 cm gylį įkastas 25 cm skersmens keraminis glazūruotas vamzdis – šulinys nudaužtu viršumi. Šulinio viršus – lygus pakraštėlis turėjo būti išsikišęs apie 20 cm virš grindų lygio. Iškasus vamzdyje buvusį smėlį, šulinyje labai greitai prisirinko gruntinio vandens. Ties PV bunkerio siena, kompaktiškame 1,6 m^2 m plote, aptiktos 5 5–6 cm storio, 13–19 cm pločio, 27–34 cm ilgio lentelės, įkastos į įžeminį smėlį. Matyt, jos naudotos kaip pamatas šioje vietoje stovėjusiai krosniai. Pačios krosnies konstrukcija neišliko, tačiau įvairiose bunkerio vietose surinkta daug plytų, geležinių krosnies detalių. Krosnies kaminui išvesti naudotas keraminis (melioracinis?) 19 cm skersmens vamzdis, kurio fragmentų suodina vidine dalimi aptikta bunkerio erdvėje. Tokie patys vamzdžiai naudoti ir įrengiant ventiliacines angas. Represinių struktūrų darbuotojų sudarytoje bunkerio schemoje tokių angų pažymėtos 4. Viena jų, matyt, supainiota su kaminu, po vieną pažymėta išvestą iš „kanceliarijos“ (perkasa 1), pagrindinės bunkerio patalpos (perkasa 2) ir „išvietės“ (perkasa 3). Pažymėtina, kad neaprūkusių melioracinių vamzdžių fragmentų aptikta visose 3 perkasose ir už jų ribų, tačiau jau ne pirminėse ventiliacinių angų vietose.

5 pav. Perkasoje 3 iškastas ŠR įėjimo į bunkerį turinys, įėjimo gale matomi įrengti laiptai. G. Vėliaus nuotr.

Fig. 5. The visible steps created at the end of the bunker's NE entrance in trench 3

Visos patalpos sienelės kaip ir grindų fragmentai buvo sudegusios, suanglėjusios. Suanglėjusių patalpos sienų riba labai aiški ties PV įėjimu į patalpą. Įėjimo erdvėje aptikta konstrukcijų mediena ugnies nepaliesta. Panašu, kad gaisro metu šias dvi erdves vieną nuo kitos skyrė durys. Sprendžiant iš patalpos PR sienos centre trūkstamų lentų fragmentų, netolimoje šios sienos aplinkoje turėjo įvykti stiprus sprogimas. Sprogimą liudija ir tai, kad patalpoje buvusios mūrinės krosnies neliko visiškai.

ŠR įėjimo į bunkerį vietoje matuota 14x1,5 m dydžio ***perkasa 3***. Ištyrus šią perkasą konstatuota, kad jos vietoje buvo ŠR įėjimas į bunkerį – tunelis (5 pav.). Tunelis 13,8 m ilgio, iki 80 cm pločio. Sienų konstrukcijoje naudotos horizontalios lentos, statramsčiai neišliko. Įėjimas į ŠR tunelį buvo 36 cm aukščiau pagrindinės bunkerio patalpos grindų. 1,35 m iki tunelio galo aptikti 3 pakopų laiptai, vedę išėjimo angos link. Laiptų pakopos suformuotos įžeminiame smėlyje, jų galai buvo sutvirtinti lentelėmis. Tiek laiptų vietoje, tiek ir likusioje tunelio dalyje lentinių įėjimo grindų liekanų aptikti nepavyko. Matyt, grindims kloti naudota prastesnė mediena iki mūsų dienų neišliko. Įžemyje nebuvo stulpaviečių, neišliko ir statramsčiai. Gali būti, kad įrenginėjant šį įėjimą naudotos lengvos iki mūsų dienų neišlikusios rėminės konstrukcijos. Landos konstrukcija ir tunelio aukštis lieka neaiškūs, kadangi viršutinė jų dalis buvo suirusi. Galime tik spėti, kad iki 80 cm pločio tunelio aukštis, jei virš jo buvo supiltas 50 cm grunto apsauginis sluoksnis, turėjo būti 1,43 m. Tunelio landos konstrukcija lieka neaiški, kadangi viršutinė jo dalis, griovio kraštams eroduojant, sugriuvo į tuščią vidinę erdvę.

Įėjimo PR sienelėje fiksuota iki 2 m pločio, 2,09 m gylio netaisyklingos formos duobė, užpildyta pilku smėliu. Duobės gylis atitinka tunelio grindų lygį. Duobės centras ir giliausia vieta buvo maždaug ties tunelio sienelės ir grindų sandūra. Sprendžiant iš duobės formos pjūvyje, šis objektas traktuotinas kaip sprogimo išmušta duobė. Gali būti, kad partizanai patys išsprogdino tunelį tikėdamiesi efektyviau pasipriešinti, o gal net pasitraukti pasinaudojant atsivėrusia anga.

Įėjimo ŠV sienelėje fiksuota iki 1,6 m pločio viršuje pilkšvos spalvos duobė, siaurėjanti link dugno. 1,37 m gylyje duobė įgavo 1,3x1 m dydžio netaisyklingo stačiakampio formą. 2,11 m gylyje jau fiksuotas taisyklingas 1,25x0,75 m dydžio pilkšvas perkasimas. Palei perkasimo kraštus aptikta sienelių – medinių lentelių liekanų. Panašu, kad horizontaliomis lentelėmis buvo dengtos tunelio sienoje įrengtos 1,2x0,7 m dydžio nišos sienos. ŠV nišos kampe aptikta vertikalaus stulpo liekanų. Matyt, tokio stulpo būta ir ŠR patalpos kampe. Taigi, šioje nišoje naudota tokia pati medinė konstrukcija kaip ir kitose bunkerio patalpose – horizontalias sienų lentas užkišant už vertikalių statramsčių. Įžemis nišos vietoje pasiektas tik 2,86 m gylyje, t. y. 0,86 m žemiau tunelio grindų lygio. Taigi, išpjovos vietoje aptikta represinių struktūrų darbuotojų sudarytoje schemoje pažymėta 2x2 m dydžio patalpa, pavadinta išviete (*уборная*), tiesa, realus jos dydis tebuvo 1,2x0,7 m.

Perkasose bei jų aplinkoje aptikti 3903 radiniai, sietini su bunkerio naudojimo bei jo sunaikinimo laikotarpiu, 1504 jų inventorizuoti kaip ypatieji. Gausiausia radinių – šaudmenų ir sprogmenų grupė: kulkos (294 vienetai), šovinių tūtelės (444 vienetai), šoviniai (270 vienetų), rankinių granatų detalės (64 vienetai). Jie buvo kelių tipų – šautuviniai (*Mauser*, *Mosin*), pistoletiniai (TT, *Parabellum* ir kitokie), signalinių raketų, medžiokliniai. Aptikta rankinių granatų

RG–42 nuleidimo svirčių, žiedų, sprogdiklių dalių. Viena granata surasta be nuleidimo svirties ir žiedo, tačiau nesprogusi. Šaunamųjų ginklų detalių aptikti 2 vienetai, uniformų ir aprangos detalių – 49, higienos priemonių – 16, medicininių priemonių – 40, virtuvės reikmenų – 19, buities reikmenų – 152, konstruktyvinių bunkerio vidaus įrangos detalių – 30, stiklo gaminių – 86, keramikos dirbinių – 38.

Dalis stiklo gaminių (285), dažniausiai butelių duženos, ir dalis keramikos dirbinių (173), molinių ąsočių sienelių fragmentai, traktuoti kaip masinė medžiaga. Jai taip pat priskirtos visos aptiktos pramoninės gamybos vinys (659), vienodo skersmens kiek lenkti vielos fragmentai (90 vienetų, matyt, pabirę iš vieno ritinio), smulkūs neidentifikuotų spalvotų metalų gaminių fragmentai (363), smulkūs neidentifikuotų geležinių gaminių fragmentai (196), keraminių melioracinių vamzdžių fragmentai (137), plytos ir jų fragmentai (460), medinės atraminės krosnies lentelės (5), gyvūnų kaulai (33).

Tyrimų metu aptikta daug šaudmenų ir rankinių granatų detalių aiškiai rodo, kad šturmuojant bunkerį partizanai kurį laiką priešinosi. Tačiau po puolimo bunkeris buvo ne kartą atkasinėtas ir daug radinių, buvusių bunkeryje ir jo tuneliuose, buvo paskleista artimiausioje aplinkoje iki 3 m atstumu. Todėl remiantis tyrimų duomenimis sunku tiksliai identifikuoti, kurie šaudmenys ar sprogmenys priklausė partizanams ir kurie užpuolikams. Akivaizdu, kad intensyvus susišaudymas vyko ties abiem bunkerio išėjimais. Užpuolikų šaudymo pozicijas rodo toliau nei 3 m į P nuo PV landos aptiktos šautuvinių *Mosin* tipo kulkų tūtelės. Kita šaudymo pozicija buvo 2–3 m į R nuo ŠR bunkerio angos. Šioje vietoje taip pat aptikta *Mosin* tipo šovinių tūtelių. Tik su partizanų ginkluote galime sieti nebent šautuvines *Mauser* tipo tūteles, kurių už perkasų ribų aptikta tik 6. 4 jų susprogusios nuo karščio, taigi yra aiškiai iškastos iš bunkerio. Perkasoje 2 jų rasta 36, perkasoje 3 – 20. Tuo tarpu tarybinės gamybos šaudmenis ir sprogmenis – šautuvinius *Mosin* tipo ir pistoletinius TT tipo šovinius, RG–42 granatas naudojo tiek partizanai, tiek represinių struktūrų smogikai. Be minėtų tipų, surasti keli retesnių šovinių pavyzdžiai. Aptikti 2 *Parabellum* tipo pistoletiniai šoviniai, 2 šio tipo šovinio kulkos ir 2 tūtelės. *Parabellum* šoviniai tiko *Luger* tipo pistoletui. Jį galėjo naudoti partizanai, tačiau kaip trofėjinį ginklą galėjo turėti ir užpuolikai. Tai pat surasti 2 nedideli neišaiškinto tipo 2,5x0,9 cm dydžio pistoletiniai šoviniai ir 3 tokių šovinių 1,7x0,9 cm dydžio tūtelės.

Bunkeryje vykus aršią kovą liudija gausūs rankinių granatų radiniai. Perkasose bei už jų ribų aptikta 14 rankinių granatų RG–42 nuleidžiamųjų svirčių, tiek pat ištraukiamųjų žiedų, 18 sprogdiklio dalių – spyruoklės ir dūžiklio dangtelių, 17 degimo vamzdelių, vadinamų lėtintuvais. ŠR tunelyje grindų lygyje aptikta ir sveika nesusprogusi RG–42 tipo granata be nuleidžiamosios svirties ir žiedo. Iškviesti išminuotojai šį sprogmenį išsivežė ir sunaikino. Partizanų naudotus ginklus ir jų detales po puolimo surinko užpuolikai. Nepastebėta liko tik išvietės patalpoje surasta kulkosvaidžio MG–42 (?) šovinių dėžutinė dėtuvė (6 pav.).

6 pav. Kulkosvaidžio MG–42 (?) šovinių dėžutinė dėtuvė. G. Vėliaus nuotr.

Fig. 6. A magazine for an MG-42 (?) machine gun

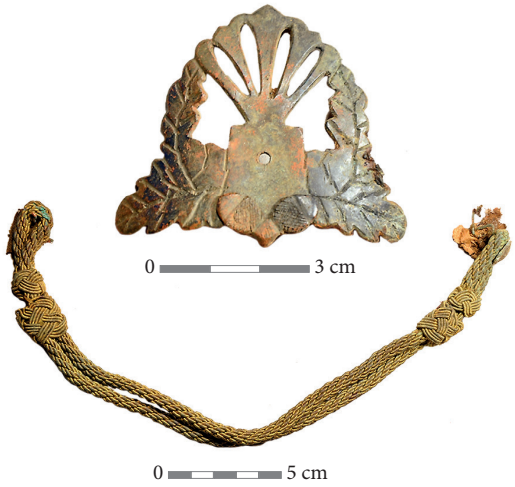

7 pav. Uniforminės kepurės kokarda. G. Vėliaus nuotr.

Fig. 7. A uniform cap badge

8 pav. Uniforminės kepurės dekoratyvinė dviguba virvutė „vainikas“. G. Vėliaus nuotr.

Fig. 8. The decorative double braid band rom a uniform peaked cap

Aptiktų aprangos detalių grupėje dominuoja uniforminės bei civilinės aprangos sagos. Iš viso surastos 22 sagos, tarp kurių 5 uniforminės su Vyčio simboliu, 3 uniforminės su penkiakampe žvaigžde, matyt, pamestos užpuolikų. Reti to meto radiniai yra striukių užtrauktukų galvutės bei jų detalės (7 vienetai). Tokias striukes tada gamino tik Vakarų pasaulio pramonė. Dalis radinių priskirtini moteriškos aprangos detalėms. Tai geležinės užsegimo kilpelės, naudotos kaip kojinių laikikliai (3 vienetai). Pirmą kartą tyrinėjant Lietuvos pokario laikų partizanų bunkerius, pavyko aptikti karišKos kepurės kokardą (7 pav.). Įdomu tai, kad ši kokarda yra rankų darbo, pagaminta imituojant gamyklinį Lietuvos kariuomenės kokardos pavyzdį. Ąžuolų vainiko centre turėjęs būti Vytis skyde neišliko. Pavyko surasti ir priešų pamestą kepurės puošmeną – penkiakampę, dengtą raudonu emaliu žvaigždę su pjautuvo ir kūjo simboliu centre. Taip pat surasta nenustatytos organizacijos uniformai priskirtina keturlapio žiedo (propelerio?) pavidalo žvaigždė nuo uniforminės kepurės arba antpečių. Aptikta ir uniforminės kepurės dekoratyvinė dviguba virvutė „vainikas“, pinta iš metalizuotų (auksas?) siūlų (8 pav.). Galuose virvutė suriesta į kilpas, vienoje jų išliko sagutė su Vyčio simboliu.

Didžiąją dalį higienos priemonių radinių grupės sudaro, matyt, dantų pastos metalinės tūbelės ir jų fragmentai (12 vienetų). Taip pat surasta plaukų kirpimo mašinėlės detalė, barzdos skustuvo rankenėlė, apskritas veidrodėlis, šukų fragmentas. Su higienos reikmėmis sietina ir dalis stiklo gaminių – kvepalų arba tualetinio vandens buteliukai ir jų fragmentai (7 vienetai).

Nemažą medicinos priemonių radinių grupės dalį sudarė stiklinės vaistų ampulės bei jų fragmentai – iš viso 36 vienetai. Dauguma jų (33) aptiktos sumestos į išvietės duobę. Taip pat surastos 3 medicininių švirkštų adatos ir pincetas. Dalis stiklo dirbinių taip pat sietini su medicina arba sveikatos priežiūra. Pavyzdžiui, buteliukas su reljefiniu užrašu „СОЮЗВИТАМИНПРОМ МИН.ПИЩ ПРОМ. СССР“ bei panašių buteliukų fragmentai (4 vienetai). Surasti du vaistiniai buteliukai su aliumininiais dangteliais, kuriuose matomos švirkštų adatų skylutės.

Didžiąją dalį virtuvės reikmenų sudarė stalo įrankiai ir jų fragmentai (18 vienetų). Aptikta bulvių trintuvė, mėsos malimo mašinėlės detalė. Be abejo, prie virtuvės rakandų priskirtini ir keramikos dirbiniai – molinių ąsočių fragmentai, fajansinė lėkštė. Sprendžiant iš aptiktų skirtingų ąsočių pakraštėlių fragmentų, šio tipo indų bunkeryje būta ne mažiau kaip 13. Didelė dalis aptiktų stiklo dirbinių

fragmentų taip pat sietini su virtuvės reikmenimis. Daugelį jų sudaro stiklinių butelių šukės. 2 buteliai surasti sveiki. Sprendžiant iš aptiktų butelių kaklelių skaičiaus, bunkeryje buvo mažiausiai 23 įvairios talpos stikliniai buteliai. Aptikti ir 2 geležiniai prie butelio kaklelio tvirtinti kamščio užspaudimo mechanizmai. Taip pat surasti dviejų briauninių bei vienos paprastos stiklinės fragmentai, stiklinės lėkštės arba padėklo šukė, stiklinio dubens (?) pakraštėlio fragmentas, stiklainio pakraštėlio bei dugno fragmentai, 2 stikliniai buteliukai, užkišami stikliniais kamščiais, kuriuose išliko tepalą primenančios gelsvos masės.

Viena gausesnių radinių grupių – buities reikmenys. Didžiąją jų dalį sudaro baterijos (dabartinis ženklinimas 3R12) arba jų galvaniniai elementai bei jų fragmentai. Ant vienos iš baterijų išliko įskaitomi įrašai „SYRIUS KLAIPĖDA ЛИТ. ССР“. Rastas ir importinės baterijos fragmentas su dalinai išlikusiu įrašu „NON PLUS UR“. Sprendžiant iš aptiktų sveikų baterijų bei atskirų galvaninių elementų skaičiaus, šio tipo maitinimo elementų bunkeryje buvo mažiausiai 24 vienetai. Taip pat aptikti 3 stambesni nenustatyto tipo baterijų cilindriniai galvaniniai elementai. Partizanų buitį iliustruoja daugybė kitų įvairios paskirties radinių. Surinkti bent 3 metalinių kibirų fragmentai. Aptikta įvairių metalinių žibalinių lempų detalių ir jų stiklinių gaubtų fragmentų. Sprendžiant iš skirtingo stiklo gaubtų fragmentų, žibalinių lempų partizanai turėjo mažiausiai 4. Bunkerio apšvietimui naudotos ir žvakės, aptikti 2 jų fragmentai, ir kišeninis žibintuvėlis, kurio pavyko surasti tik apskritą stiklą ir jungiklį. Bunkeryje aptikta įvairių įrankių: dildžių (3 vienetai), kirvis, replės. Su aprangos priežiūra sietinas lygintuvo fragmentas, žirklės. Aptikta ir elektroninio prietaiso, matyt, radijo imtuvo detalių: įvairių izoliuotų ir neizoliuotų laidų fragmentų (12 vienetų), radijo lempų detalių (3 vienetai), jungiklio rankenėlė. Prie buities reikmenų priskirtini bunkeryje surasti metalinių (šovinių?) dėžučių fragmentai (3 vienetai), geležinio kanistro dangtelis, kišeninis benzininis žiebtuvėlis, 2 pieštukų fragmentai, 2 veidrodėlio (?) stovelio dalys, virvutės ryšulėlis, 15 kapeikų nominalo (1945) bei 20 kapeikų nominalo (1946) tarybinės monetos, akinių (?) stikliukas bei keli nenustatytos paskirties dirbinių fragmentai. Lieka neaiški bunkeryje bei jo aplinkoje surastų 19 cilindro formos iki 9,6x0,8 cm dydžio grafitinių lazdelių paskirtis (baterijų galvaninių elementų šerdys?). Dalies jų galai įvairiais kampais nusmailinti. Prie buities reikmenų priskirtini aptikti nedideli plokščio stiklo fragmentai. Matyt, bunkeryje būta į rėmelius su stiklais įrėmintų nuotraukų ar kt.

Bunkerio vidaus įrangos detalių radinių grupė leidžia susidaryti aiškesnį patalpų interjero vaizdą. Aptiktos 5 durų vyrių detalės, tvirtintos į staktas, ir 7 durų vyrių detalės arba jų fragmentai, tvirtinti prie durų varčios, rodo, kad patalpose turėjo būti mažiausiai 3 durys. Labiausiai tikėtina, kad 2 durys skyrė pagrindinę patalpą nuo PV ir ŠR išėjimų, trečios durys galėjo būti įrengtos išvietėje. Vienose durų turėjo būti įstatytas aptiktas skląsties mechanizmas su rankena. Bunkeryje aptikti 3 gana masyvūs ir 2 mažesni geležiniai kabliukai. Mažesniais kabliukais galėjo būti užkabinamos spintelių arba išvietės durys. 3 didesnių kablių, kurie vietoje kilpelės turi tiesius kiek išplotus galus, funkcinė paskirtis lieka neaiški. Daugelis kitų radinių, priskirtų vidaus įrangos detalių grupei, yra bunkeryje buvusios krosnies priklausiniai: geležinis durelių skląstis, krosnies durelių rėmelis, krosnies sklendės bėgelio dalys, durelės, dviejų skyrių krosnies „plyta“ bei rin-

kės. Be abejo, krosnies sudėtiniai elementai buvo prie masinės medžiagos priskirtos bunkeryje surastos plytos, taip pat dalis keraminių melioracinių vamzdžių, iš kurių buvo sumontuotas kaminas.

Palyginti didelė radinių koncentracija aptikta 5 m į P nuo perkasos 2. 2 m² ovaliame plote metalo detektoriumi aptikti 9 metaliniai radiniai – aprangos detalės. Išimant šiuos radinius pastebėtas plonas degėsingas sluoksnis. Visas degėsingas sluoksnis buvo nukastas ir persijotas. Aptikta dar 15 cilindro formos grafitinių lazdelių. Panašu, kad šioje vietoje po bunkerio puolimo kūrentas laužas, į kurį buvo sumesta dalis bunkeryje buvusių partizanų daiktų.

The Investigation of the Algimantas District Staff Bunker in Šimonys Pine Forest

In 2015, the Lithuanian partisans' Algimantas District staff bunker, known as Montė's bunker (after Commander Antanas Starkus–Montė) (Ertėjai village, Anykščiai District, E Lithuania) was investigated (Fig. 1). The headquarters had been created 35 m to the W of the W shore of Lake Priegodas in Šimonys Pine Forest. Signs of recent digging have been observed more than once at the site of the bunker's main room. In an effort to investigate and record the bunker's surviving, undestroyed structures and to collect finds, the LGGRTC initiated and ordered the archaeological investigation of the bunker (Fig. 2). The excavation of trench 1, which was 7 x 1.5 m, at the site of bunker's SW entrance showed that it had been a tunnel opening into the bunker's main room. The entrance had been 5.5 m long and 80 cm wide. A 1.1 x 0.8 m niche had been created in one of the tunnel's walls (Fig. 3). The excavation of trench 2, a 5.3 x 5 m rectangle, at the site of the largest pit, which marked the bunker's main room established that the room had been a 4.7 x 4.7 m (a total of 22.09 m²) square (Fig. 4) and had had a stove and a well lined with ceramic pipe. The excavation of trench 3, which was 14 x 1.5 m, at the site of the bunker's NE entrance determined that it had also been a tunnel, 13.8 m long and up to 80 cm wide (Fig. 5). A 1.2 x 0.7 m latrine had been created in one of the tunnel's walls. The construction of all of the bunker's rooms had been similar. The walls consisted of planks placed behind vertical uprights. The plank floor had been laid on thick beams.

3903 finds connected with the period of the bunker's use or destruction were collected in the trenches or in their vicinity. 1504 of them were small finds. Ammunition and explosive devices comprised the most abundant group: bullets (294), cartridge cases (444), cartridges (270), and hand grenade parts (64). There were several types of bullets, cartridge cases, and cartridges: rifle (Mauser, Mosin-Nagant), pistol (TT, Luger, etc.), signal rocket, and hunting. Levers, rings, and detonator pieces from RG–42 hand grenades were discovered. One grenade was found unexploded, but without its lever and pin. Two firearm parts (Fig. 6), 49 uniform and clothing elements (Figs. 7, 8), 16 hygiene products, 40 medical articles, 19 kitchen wares, 152 household items, 30 interior structural elements from the bunker, 86 glass articles, and 38 pieces of pottery were discovered.

Some (285) of the glass articles, mostly bottle shards, and some of the pottery (173), and body sherds from earthenware pitchers were treated as bulk finds as were all of the mass-produced nails (659), curved wire fragments of uniform diameter (90 pieces that apparently broke off of a single spool), frag-

ments of unidentified non-ferrous metal artefacts (363), small fragments of unidentified iron artefacts (196), fragments of ceramic melioration pipes (137), bricks and brick fragments (460), wooden supporting boards for the stove (5), and animal bones (33).

Rokas Vengalis

Panerių žudynių vietos ir kapų žvalgymai geofizikiniais metodais

2015 m. liepos ir gruodžio mėnesiais LII atliko archeologinius žvalgymus Panerių masinių žudynių ir kapų vietoje (Vilnius). Tyrimus užsakė Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus, kuris planuoja atlikti Panerių memorialo pritaikymo lankymui darbus. Tyrimų tikslas buvo įvertinti, ar tirtuose plotuose gali būti iki šiol neidentifikuotų objektų, susijusių su šioje vietoje vykdytomis žudynėmis. Kai kurios duobės, kuriose žudynių aukų kūnai buvo užkasami arba deginami, yra žinomos, tačiau manoma, kad tokių duobių galėjo būti ir daugiau.

Atliekant tyrimus taikyti tik neinvaziniai metodai – tyrimai georadaru ir vizualiniai paviršiaus žvalgymai. Nors šie metodai neleidžia užtikrintai atsakyti į keliamus klausimus, jie pasirinkti būtent dėl neinvazinio jų pobūdžio. Patvirtinti, kad tirtuose plotuose perkasimų tikrai nėra, galima būtų tik atlikus archeologinius kasinėjimus, tačiau jie šioje vietoje yra vengtini dėl judaizmo nuostatų, pagal kurias mirusiųjų kaulai yra neliečiami ir turi likti gulėti ten, kur buvo užkasti.

1941 m. pradžioje Paneriuose pradėtos įrenginėti karo aviacijai skirto skystojo kuro saugyklos. Buvo iškastos mažiausiai 7 didelės apie 5 m gylio duobės, kurios buvo sujungtos grioviais, skirtais nutiesti vamzdžiams į statomus rezervuarus. Iki 1941 m. birželio spėta užbaigti tik dvi saugyklas. Naciams okupavus Vilnių, vokiečiai Panerius pasirinko masinių žudynių vieta. Nuošali neapgyvendinta vieta ir iškastos didelės duobės tiko masiniam žmonių šaudymui ir lavonų užkasimui. 1941–1943 m. masines žudynes Paneriuose daugiausiai vykdė SD (vok. *Sicherheitsdienst* – saugumo tarnyba) ypatingasis būrys. Aukos buvo vežamos iš Lukiškių kalėjimo, Vilniaus geto ir kitų Rytų Lietuvos kalinimo vietų. Didžiausią dalį aukų sudaro žydai, atvežti ne tik iš Vilniaus geto, bet ir iš Vilniaus apskrities ir net iš kitų respublikų. Didelę dalį likusių nužudytųjų sudarė Vilniaus krašto lenkai. Čia žuvo šimtai gudų, rusų, ukrainiečių, lietuvių, čigonų. Daugiausia žmonių buvo sušaudyta 1941 m., vėliau sušaudytųjų skaičius mažėjo. Kai iškastos duobės buvo jau pripildytos, egzekucijas pradėta vykdyti prie jungiančių duobes griovių bei prie naujai iškasamų duobių. 1943 m. rugsėjį galutinai likvidavus Vilniaus getą, egzekucijos tapo ne tokios dažnos. Paskutinė masinė egzekucija įvykdyta 1944 m. liepos 3 ir 4 dienomis.

Nuo 1943 m. pradėta slėpti čia vykdytų žudynių pėdsakus. Iš keliasdešimties karo belaisvių ir Vilniaus geto kalinių buvo sudarytas specialusis dalinys, kurio nariai turėjo iškasti duobėse užkastus aukų kūnus ir sudėję juos į krūvą deginti. Taip aukų kūnai buvo deginami nuo 1943 m. gruodžio iki 1944 m. balandžio 15 d. Degintojai buvo laikomi iš dalies uždengtoje duobėje, sukaustyti grandinėmis ir saugomi, tačiau sugebėjo išsikasti daugiau nei 30 m ilgio tunelį ir 1944 m. balandžio viduryje per jį pabėgti. Nepaisant to, iš dalies pavyko nuslėpti žudynių pėdsakus – iki šiol neįmanoma nustatyti tikslaus aukų skaičiaus, nes nėra palaikų.

Panerių žudynių vietoje archeologinius tyrimus 1993 ir 2004 m. vykdė V. Urbanavičius